

АНГЕЛА МЕРКЕЛЬ

3

БЕАТЕ БАУМАН

СВОБОДА

СПОГАДИ 1954–2021

**ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025**

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Зміст

ПРОЛОГ 6

ЧАСТИНА ПЕРША

«Я не народилася канцлеркою»

17 липня 1954 р. — 9 листопада 1989 р.

Щасливе дитинство11

Квітцов 11 | Вальдгоф 16 | Суцільний жах 21 | Школа Гете 24 |
Канікули 34 | Празька весна 36 | Школа ім. Германа Матерна 38

У далечінь 48

Вивчення фізики 48 | Безтурботність 51 |
Тембр і золотий пил 54 | Диплом 57 | Льменау 59

В Академії наук НДР64

Константи швидкості 64 | FDJ і марксизм-ленінізм 70 |
На Марієн-штрассе 72 | Темплінер-штрассе 74 |
Міжнародний обмін 76 | Розпад посилюється 78 |
Домовласниця 82 | Подорож на Захід 84

ЧАСТИНА ДРУГА

Демократичний прорив

10 листопада 1989 р. — 2 грудня 1990 р.

Єдність, справедливість і свобода 93

Мішані почуття 93 | Перші політичні кроки 96 |
Особлива виборча кампанія 105 | Тертя і конфлікти 116 |
Зоряна година дипломатії 121

Ставши на власні ноги 123

3 дулею в кишені 123 | «Ваш прямиий кандидат» 125

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Свобода і відповідальність

3 грудня 1990 р. — 21 листопада 2005 р.

Розвиток Східної Німеччини 135

Чистий четвер 135 | Зламана нога 142 |
Сусідка 147 | Години прийому громадян 153 |
Мальовничі краєвиди! Мальовничі краєвиди? 155 |
Проти агресії та насильства 159

Рівні права	164
Феміністка? 164 Синдром ригідності ший 172	
Стойкість	178
Жодного енергетичного консенсусу 178 Міжнародна політикиня 187 Ціна виживання 197	
Чому ХДС?	201
Лідерка партії 201 У польових умовах або боротьба за владу 211 Лідерка фракції 216 Раптом нові вибори 224 Не вдаючись до крайнощів 230	

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА**Служіння Німеччині (I)**

22 листопада 2005 р. — 4 вересня 2015 р.

Перша	242
Вівторок, 22 листопада 2005 р. 242 Париж — Брюссель — Берлін — Дюссельдорф — Гамбург 246 Наважитися на більшу свободу 250 Визначення курсу 254 Варшава 261 Європейська рада 263 «Куди, куди ви відлетіли?» 264	
Літня казка	278
Нові звички 278 Третє місце 280	
Господиня пляжного крісла	283
Ланч з Джорджем Бушем 283 Дискусії Вісімки 290 В очікуванні Владіміра Путіна 292	
Світова економічна криза	298
Арміда і МКБ 298 Глобальна турбулентність 303 Гарантії вкладникам 306 Пакет порятунку 308 Робочі місця 311 G20 316	
Криза євро	319
Коаліція мрії 319 Бібліотека Сольве 322 Дорога до Ітаки 327 Якщо євро зазнає краху, зазнає краху Європа 331 У пошуках бази 336 На волосині 341	
Україна і Грузія — члени НАТО?	347
Напад на Україну 347 Саміт НАТО в Бухаресті 349	
Мир і самовизначення в Україні	361
Східне партнерство 361 Протести на Майдані 365 Анексія Криму 367 Нормандський формат 370 Мирний план Петра Порошенка 372 Сімнадцять годин переговорів у Мінську 375 Дотик холодної війни 383	

«Ми із цим впораємось»	386
Під брамою Європи 386 Літня пресконференція 391 Рішення 396	
ЧАСТИНА П'ЯТА	
Служіння Німеччині (II)	
5 вересня 2015 р. — 8 грудня 2021 р.	
Приязне обличчя	401
«Тоді це не моя країна» 401 Пошук розв'язань 406 Ісламістський терор у Німеччині 417 Про недовіру і довіру 421 Знову балотуватися? 427	
Глобальний світ — прямий вузол	432
Глобус, мапа й толерантність 432 Брекзит 436 Нові альянси 439 Угода про вільну торгівлю 441 Паризька угода 445 Партнерство з Африкою 449 Світові держави Індія і Китай 453 Дональд Трамп 460 G20 у Гамбурзі 463	
Клімат і енергетика	468
Кошмар і його наслідки 468 Природний газ 474 Принцип обережності 480	
Бундесвер у дії	484
Афганістан 484 Лівія 492 Військовий обов'язок 496 Західні Балкани 498	
Ізраїль	502
Слідами Аденауера 502 Національний інтерес 509	
Кайрос	514
«Вийди з поля» 514 Прощання з головуванням у ХДС 520	
Пандемія	523
Демократична надмірність 523 Надії та розчарування 539 Випробування для Європи 541 Нова територія 543 Світова політика в тіні пандемії 547 Вечірня зоря 555	
ЕПЛОГ	559
Подяки	561
Примітка редакції	562
Автори світлин	563
Іменний покажчик	564

Пролог

Ця книжка розповідає історію, яка не має шансу на повторення просто тому, що держави, у якій я прожила 35 років, не існує з 1990 року. Якби запропонувати таку книжку видавництву як художній роман, проєкт відхилили б, сказав мені один співрозмовник на початку 2022 року, через кілька тижнів після того, як я пішла з посади канцлерки. Він знався на таких питаннях і зрадів моєму рішенню написати цю книжку, саме з огляду на мою історію. Історію настільки реальну, наскільки не-ймовірну. Мені стало зрозуміло, що розповісти її, визначивши певні лінії розвитку, зв'язки та тенденції, може бути важливим для майбутнього.

Тривалий час я навіть не уявляла, що писатиму спогади. Уперше це спало мені на думку, мабуть, у 2015 році. Тоді я ухвалила рішення, згідно з яким біженців [з Близького Сходу й Африки], які прибули з Угорщини в ніч з 4 на 5 вересня, не зупиняли на німецько-австрійському кордоні. Це рішення — зокрема, через його наслідки — стало поворотним пунктом у моїй кар'єрі канцлерки, розділивши весь цей період мого життя на «до» і «після». Саме тоді я вирішила, що коли-небудь, коли вже не буду на посаді, змалюю послідовність подій, мотиви свого рішення, так само як своє розуміння Європи й глобалізації в цьому контексті. З таким завданням дає змогу впоратися тільки повноцінна книжка. Полишати ж опис і тлумачення подій комусь іншому я не хотіла.

Тим часом я залишалася канцлеркою. Відбулися федеральні вибори 2017 року, і почався мій четвертий термін на посаді. Останні два його роки визначала тема стримування пандемії коронавірусу. Як я неодноразово заявляла публічно, пандемія стала єдиним демократичним несправедливим закидом — на рівні особистісному, національному, європейському, глобальному. Водночас вона підштовхнула мене розширити контекст майбутньої книжки, не обмежуючись політикою щодо біженців. Гаразд, сказала я собі, але в такому разі — спільно з Беате Бауман. Вона є моєю радницею з 1992 року та свідкою подій.

Я залишила посаду 8 грудня 2021 року. А за кілька днів до того, під час урочистостей, влаштованих на мою честь Бундесвером, сказала, що

по шістнадцяти роках іду з легким серцем. Зрештою, я дуже чекала на цю мить. Усе має початок і кінець. Настав час зробити перерву на кілька місяців, звести подих після політичного марафону, щоб неквапом почати нове життя — від початку літа 2022 року так само публічне, але вже не в активній політиці, — у належний спосіб розпланувати лекторську діяльність і написати цю книжку. Такий був план.

А тоді сталося 24 лютого 2022 року, напад Росії на Україну.

Натяки на майбутню катастрофу відчувалися вже доволі давно, але між натяками й реальною подією різниця разюча, як показав, зокрема, також цей досвід. Одразу стало ясно, що писати книжку далі так, ніби нічого не сталося, просто неприйнятно. Югославські війни вже пригломшили Європу на початку 1990-х. Але вторгнення Росії в Україну підірвало надто багато всього. Акт, що суперечить міжнародному праву, похитнув установлений після Другої світової війни європейський мирний порядок, що ґрунтувався на непорушності територіальної цілісності й суверенітету держав. Відтак виникло глибоке розчарування. Про це я теж розповідатиму. Але моя книжка не про Росію і Україну. Інакше це була б інша книга.

Натомість на цих сторінках я хотіла б розповісти історію двох моїх життів: перше — за диктатури до 1990 року, а друге — за демократії з 1990 року. На мить, коли перші читачі триматимуть у руках цю книжку, мої два життя матимуть приблизно однакову тривалість. Ніби два життя по 35 років. Утім, двох життів в однієї людини не буває. Насправді це одне життя, і другу його частину неможливо зрозуміти без першої.

Як сталося, що після 35 років життя в НДР жінці дозволили на шістнадцять років посісти найвище службове становище, яке може запропонувати Федеративна Республіка Німеччина; що вона залишила цю посаду не через програш у виборах чи відставку до завершення терміну повноважень? Як вона, донька пастора, зростала, жила, навчалась і працювала в НДР, в умовах диктатури? Як переживала розпад держави? І раптове звільнення? Про це я хочу вам розповісти.

Звісно, мій виклад є глибоко суб'єктивним. Водночас я намагалася вдаватися до чесної саморефлексії. Сьогодні я визнаватиму неправильним те, що таким вважаю, і захищатиму те, що вважаю правильним. Мій звіт не без певних прогалин. У ньому, імовірно, не буде всього, що хтось, можливо, сподівався побачити. Щодо цього я прошу вашої поблажливості. Моя мета — розставити пріоритети, за допомогою яких я маю намір систематизувати величезну масу матеріалу й показати,

ПРОЛОГ

як працює політика, які її принципи та механізми, і чим я в політиці керувалася.

Політика не є магією. Політику роблять люди. Люди з їхнім впливом, досвідом, марнославством, слабкостями, сильними рисами, бажаннями, мріями, переконаннями, цінностями, інтересами. Люди, які — у демократіях — мають боротися за виборців, якщо хочуть чогось домогтися.

«Ми із цим упораємося», — за всю мою політичну кар'єру жодна інша теза не лунала так часто. Жодна не призводила до такої поляризації. Але для мене ця фраза була банальною. Вона формулювала мій підхід. Можна вважати це вірою в Бога, упевненістю або просто рішучістю в розв'язанні проблем, подоланні невдач і недоліків і у творенні нового. «Ми з усім упораємося, а перешкоди на своєму шляху маємо подолати, ми маємо заради цього докладати зусиль». Так я сказала на своїй пресконференції 31 серпня 1915 р. Так я діяла в політиці. Так я живу. Так виникла ця книжка. З такого ставлення, яке також є моїм досвідом: усього можна досягти, коли не тільки політика сприяє справі, а кожна окрема людина робить свій внесок.

Ангела Меркель

спільно з Беате Бауман
Берлін, липень 2024 р.

ЧАСТИНА ПЕРША

**«Я НЕ НАРОДИЛАСЯ
КАНЦЛЕРКОЮ»**

17 ЛИПНЯ 1954 Р. — 9 ЛИСТОПАДА 1989 Р.

Щасливе дитинство

Квітцов

У п'ятницю, 10 листопада 1989 року, як зазвичай близько 6:30 ранку, я вийшла зі своєї квартири на Шенгаузер-алеї, 104, у берлінському районі Пренцлауер-Берг, щоб поїхати на роботу міською електричкою зі станції «Шенгаузер-алеї» до «Берлін-Адлерсгоф». Поїзд був переповнений, надворі було ще темно. Як завжди в цей час. Насправді все було як завжди. Напередодні Гюнтер Шабовскі, секретар з питань інформатії та медіаполітики керівництва СЕПН, пояснив на телебаченні НДР: «Клопотання про приватні поїздки за кордон можна подавати без будь-яких посилань на підстави (причини поїздки та родинні стосунки)». Він підтвердив, що постанова вступає в дію «негайно, невідкладно». Фактично у четвер, 9 листопада 1989 року, посадовець оголосив про скасування Берлінського муру. Відтак воно стало невідворотним.

Увечері я приєдналася до процесії, що прямувала до прикордонного переходу Борнгольмер-штрассе, а потім до Західного Берліна. Мешканці Західного Берліна гукали до нас зі своїх квартир, запрошували заходити до них, випити разом пива й виголосити тост за цю неймовірну подію. Інші самі на радіощах повиходили на вулицю. Навколо мене обіймалися геть не знайомі між собою люди. Я рушила за невеликою групою випадкових людей, і ми повернули в перший провулок ліворуч за мостом. Мешканець Західного Берліна запросив нас до себе у квартиру, і я зайшла з усіма. Він почастував нас пивом і дозволив телефонувати від нього. Проте моя спроба додзвонитися до тітки в Гамбург не була вдалою. Десь через пів години ми розпрощалися. Більшість рушила на західноберлінський бульвар Курфюрстендам. Я натомість розвернулася і пішла додому: було вже близько одинадцятої, а я згадала, що маю дуже рано встати наступного ранку, щоб їхати в Адлерсгоф — готуватися до лекції, яку мала прочитати через кілька днів у Торуні, у Польщі, і над якою треба ще було чимало попрацювати. Тієї ночі, однак, я насилу склепила очі, збуджена всім, що пережила впродовж кількох останніх годин.

Ранковим потягом міської залізниці зі мною їхала до Адлерсгофа невелика група чоловіків у формі — прикордонники з полку охорони ім. Фелікса Дзержинського. Очевидно, вони поверталися після нічного чергування на кордоні — їхні казарми були розташовані біля мого інституту. Солдати розмовляли так голосно, що я мимоволі почала прислухатися.

— Оце була нічка! — саркастично посміхнувся один з них. — Як це все позначиться на наших офіцерах?

— Вони були спантеличені й мов не при собі, — зазначив другий.

— Їхнє існування втратило сенс! — вигукнув третій солдат. — Їхнє життя, кар'єра — усе пішло на пси!

Ми зійшли з поїзда в Адлерсгофі. Кожен з нас пішов своєю дорогою, солдати — у казарми, я — до свого столу в Центральному інституті фізичної хімії Академії наук НДР. Утім, ні про лекцію, заради якої я вчора раніше повернулася із Заходу, ні про жодну роботу не йшлося. Ніхто з нас і за холодну воду не брався. Ми обговорювали й обговорювали. Ближче до полудня мені в інститут зателефонувала сестра. На той час вона працювала ерготерапевткою¹ в поліклініці будівельників. Ми домовилися, що в другій половині дня відвідаємо в Західному Берліні її давнього друга, з яким вона заприятимилася через знайомих кілька років тому. Важко було повірити, що тепер можна отак просто поїхати до нього.

Упродовж цілого дня мені не йшла з голови підслухана в поїзді розмова прикордонників. «Нарешті! — думала я. — Нарешті, ці солдати з їхніми офіцерами більше не мають влади над нами. Нарешті вони більше не мають влади над нашими родинами». 28 років Берлінський мур, що завдавав нам стільки болю — зокрема моїм батькам і родині мого чоловіка Йоахіма Зауера, роз'єднував не тільки мою сім'ю. Незліченна кількість людей на Сході й на Заході мала таку саму долю, як ми. Нарешті ці солдати більше не могли перешкоджати нашому вільному пересуванню. Водночас мені особливо запам'ятався один зворот, який ужив у тій розмові солдат-прикордонник: сенс існування. Що відбулося з моїм життям після тієї ночі? А з життям моїх рідних, друзів, колег? Яку вагу надалі матиме набутий нами досвід, наша освіта, навички, досягнення й дотеперішні особисті рішення? Мені було 35 років. Лише 35? Чи вже аж 35 років? Що залишиться, а що ні?

¹ Ерготерапія — розділ медичної реабілітації, що зосереджується на відновленні в пацієнтів трудових і побутових навичок. Тут і далі примітки перекладача.

Я народилася 17 липня 1954 року в Гамбурзі, первісткою в подружжя Герлінд і Горста Каснерів. Мій батько народився в Берліні 1926 р. в родині Казмерчаків. Його батько, Людвіг Казмерчак служив у поліції і переїхав до Берліна з Познані на початку 1920-х років, а його мати, дружина Людвіга Марґарете була швачкою і домогосподаркою. У 1930 р. сім'я змінила польське прізвище на німецьке Каснер, і відтоді мого батька звали Горстом Каснером. Мій дідусь Людвіг Каснер помер у 1959 р., я його геть не пам'ятаю.

Моя мати Герлінд народилася у Данцигу-Ланґфурі¹ в 1928 р. як перша з двох дочок у подружжя вчителів Віллі та Гертруд Єнцш. Її мати, яка приїхала з Ельблонга в Східній Пруссії, залишила роботу після народження дитини. Її батько, мій дідусь Віллі, який працював учителем природничих наук і директором реальної гімназії в Гданську, забезпечив непоганий рівень достатку своїй родині, яку сьогодні ми віднесли б до середнього класу. У 1936 році родина мала перебраться з Данцига в Гамбург. Дідові запропонували стати директором гімназії в Гамбурзі. Усе підготували до переїзду, зняли квартиру, домовилися з транспортною компанією. Потім дідусь захворів на гнійний апендицит і запалення жовчного міхура. Він помер, оскільки пеніциліну, який міг би його врятувати, ще не винайшли.

Бабуся залишилася сама з двома доньками. Вони таки переїхали в Гамбург, у велику, вже орендовану квартиру на Ізе-штрассе. Її обсіли грошові проблеми, яких сім'я до того не знала. Щоправда, бабуся отримувала пенсію як вдова, проте її життя зазнало краху. Тривалий час бабуся носила тільки чорний одяг. Вона постійно переживала за своїх доньок. Якщо ті бодай трохи запізнювалися проти домовленого часу повернення додому, нажахана бабуся виглядала їх з балкона.

Улітку 1943 року Гамбург серйозно постраждав від британських і американських авіанальотів; не вцілів, зокрема, і будинок, де мешкала мамина родина. Бабуся виїхала з міста з обома дочками. Спочатку зупинились у селі Нойкірхен в Альтмарку, де мешкала зі своєю сім'єю сестра моєї бабусі. Потім, восени 1943 р., вони переїхали до Ельблонга, бабусиного місця народження в Східній Пруссії, але вже через кілька місяців, улітку 1944 р., повернулися в Нойкірхен. У 1944 році мою маму

¹ Данциг — німецька назва польського міста Гданськ; Ланґфур — німецька назва гданської дільниці Вжеш.

відправили звідти до берлінської Вестенд-шуле, яка була переведена в Пісек на території сучасної Чехії. Після закінчення війни мама поверталася до матері й сестри в Нойкірхен дорогами, сповненими небезпечних пригод. З кінця березня 1945 року до її прибуття в село в жовтні 1945 р. родина не мала від неї жодних звісток. Мама часто згадувала, що тоді, маючи лише сімнадцять років, дуже боялася, що її з'валтують радянські солдати, яких вона зустрічала по дорозі.

Ще більше лиха війни вплинули на життя мого батька. Разом зі своїм батьком, моїм дідусем Людвігом, вони вечорами потай часто слухали під ковдрою радіо BBC, щоб стежити за правдивим перебігом подій на фронті. Мій дід уже під час війни був переконаний, що Німеччина її програє — і має програти. У травні 1943 р. мого батька призвали помічником зенітника. Після свого вісімнадцятиріччя в серпні 1944 р. він став солдатом, а навесні 1945 р., після бомбардування, опинився похованим під завалами. Після закінчення війни він на короткий час потрапив у британський полон у Данії. На час його повернення в серпні 1945 р. Німеччина була вже поділена державами-переможницями на окупаційні зони. Він поїхав до свого друга в Гайдельберг і склав там іспити на Абітур¹. У 1947 році тато почав вивчати теологію, як він згодом стверджував — під впливом досвіду війни.

Татова сім'я не була глибоко релігійною. Хоча його батько був охрещений за католицьким обрядом, а мати належала до євангелістської церкви, мої дідусь і бабуса не були ревними християнами. Тата теж охрестили як католика, але конфірмацію він отримав у 1940 р. в протестантській церкві. Він був переконаний, що, залишивши позаду війну та жахи націонал-соціалізму, починати нове життя слід, спираючись на етику миру, яка, на його переконання, виростала з християнської віри. Тому він вирішив вивчати теологію в тогочасних західних окупаційних зонах. Від самого початку навчання він мав на думці в подальшому повернутись у тодішню радянську окупаційну зону. Він був переконаний, що там є потреба в таких, як він. Я думаю, це можна назвати покликанням.

Мій батько продовжив свою освіту в Бетелі 1949 року й завершив навчання в Гамбурзі 1954 року. У 1950 р. він познайомився з моєю

¹ Абітур — комплексний іспит після закінчення повного шкільного курсу, що визначає здатність до навчання у виші. Традиційно Abitur перекладали як «іспит на атестат зрілості», що не є точним відповідником. Щоб уникнути плутанини, ми надалі вживатимемо «Абітур».

матір'ю на заході, організованому протестантською студентською громадою, де обоє були довіреними особами, тобто обраними партнерами для інших студентів. Мама вивчала в Гамбурзі англійську й латину. Вона планувала згодом працювати вчителькою в гімназії. У колі студентських друзів її жартома називали «Мерседес», тому що вона, так само як її мати, уже тоді мріяла мати власну машину — бажано, велику та швидку.

Мої батьки побралися 6 серпня 1952 року. На час весілля моя мати вже розуміла, що поїде за чоловіком, коли він здійснить свій план з повернення до Берлін-Бранденбурзької Церкви, тобто до НДР, яку було засновано за три роки до того. Схилитися до такого рішення їй було дуже непросто. Вона прийшла до нього через кохання, із серйозними для себе наслідками.

У 1954 році час настав. Багато хто, якщо не більшість з моїх співвітчизників, асоціюють цей рік із Бернським дивом, перемогою збірної Федеративної Республіки Німеччини на першому чемпіонаті світу з футболу. Однак для моєї сім'ї це був рік переїзду наших батьків з Федеративної Республіки Німеччина до НДР, з Гамбурга до Квітцова¹, маленького містечка в окрузі Прігніц землі Бранденбург, майже за 150 кілометрів на північний захід від Берліна. Там мій батько отримав свою першу посаду як парафіяльний пастор. Спершу він приїхав сам, а невдовзі до нього приєдналася моя мама зі мною у візочку. Мені було шість тижнів. Минув заледве рік відтоді, як 17 червня 1953 р. радянські танки жорстоко придушили в НДР народне повстання зі страйками та політичними демонстраціями. А ще за кілька років зведення Муру завдало чергового удару, який вразив серця мільйонів німців, і серед них також нашу родину. Тим часом мої батьки оселилися зі мною в новому оточенні.

У нас була економка. Її звали фрау Шпіс, і вона приїхала до Квітцова зі Східної Пруссії разом із пастором, що служив тут до тата. Коли той вийшов на пенсію, вона залишилась працювати в моїх батьків. Вона навчила їх усього, що треба було знати для життя на селі. Батько мусив доїти кіз, мама навчилася варити кропиву й ще робити багато всього, про що, як міська дитина, не мала уявлення. У нашій родині часто згадували, що мама принесла за посаг білий килим і на перших порах

¹ Район окружного міста Перлеберг.

у Квітцові намагалася дотримуватися гамбурзького звичаю, за яким гості не роззуваються, заходячи в помешкання — навіть на селі, коли фермери приходили до мого батька на розмову. А вони часто приходили до нього зі своїми турботами, бо саме почався період примусової колективізації, через що так багато з них потім виїхали на Захід. Щоразу, коли фермери намірялися скинути чоботи на порозі, щоб не лишати сліди на білому килимі, мама казала: «Не треба роззуватись». Отож вони ступали брудними від роботи в полі чоботами по білому килиму. Від якогось моменту мама зреклася гамбурзької звички й почала казати відвідувачам, щоб скидали взуття. Вона призвичаїлася до Квітцова.

Сама я не пам'ятаю Квітцова і знаю щось про це місце тільки з родинних спогадів. Мої особисті спогади починаються з Темпліна. До цього містечка провінції Уккермарк, у землі Бранденбург, приблизно за вісімдесят кілометрів на північ від Берліна, мої батьки переїхали в 1957 р. разом зі мною і моїм братом Маркусом, який народився того ж таки року. Берлін-Бранденбурзька церква призначила мого батька керівником семінару церковного служіння в Темпліні, який згодом став пасторським коледжем. Батько вже не був класичним парохом. Переїзд також відкрив нові можливості для моєї матері.

Вальдгоф

У 1964 р. народилася моя сестра Ірене. Відколи їй виповнилося шість років, ми мали спільне улюблене місце. Це був бляшаний дашок над мансардним вікном на батьківському будинку. Ірене виявилася спритнішою за мене й першою виявила, як легко можна вилізти з мансардного вікна, щоб потім зручно влаштуватися на металевій обшивці. Звідси ми могли дивитися, як погойдуються на вітрі верхівки сосен, і бачити між деревами стежину, що збігала додолу, до галявини, через яку пролягав канал між озерами Темплінер і Редделінзе. Улітку, вилізши на дах, ми обговорювали плани на день. Хочемо ми піти до джерела в лузі? Поїхати велосипедом на купання до Редделінзе? Чи збирати чорниці в лісах навколо Темпліна? Можливості здавалися безмежними. Ми чудово ладнали, попри десятирічну різницю у віці.

Мансардне вікно належало до моєї кімнати. Основна частина помешкання було розташована поверхом нижче. Наш будинок стояв на

території так званого Вальдгофа, на околиці міста. Уся інфраструктура цього району була зосереджена навколо закладу для дітей і дорослих з розумовими вадами, яким керував Фонд Стефануса. Тут застосовували концепцію, що відповідала засадам Бетельської фундації. Разом з турботою про мешканців закладу вона передбачала лікувальний ефект від активної, змістовної роботи. Вальдгоф мав бути якомога більш самодостатнім і рентабельним. Тому тут була не тільки власна кухня, а й своє сільське господарство, садівництво, столярна, шевська та кравецька майстерні, пральня та кузня. Нам, дітям, дозволяли скрізь ходити й спілкуватися з майстрами, ремісниками та мешканцями закладу.

Будівля пасторського коледжу, яким керував мій батько, містила кімнати для ночівлі слухачів і кілька квартир, серед яких нашу семикімнатну. П'ять кімнат були розташовані на другому поверсі, а моя спальня і батьків кабінет — на мансарді. З іншого боку будинку був вхід до власне навчальних приміщень, де проходили заходи й курси, які проводив мій батько.

Моя мати теж знайшла в пасторському коледжі застосування своїм професійним знанням, зокрема даючи уроки німецької мови та математики, у рамках підготовки церковних адміністративних службовців, й уроки грецької та латини для майбутніх студентів берлінського Мовного конвікту, теологічного навчального центру протестантської церкви. Проте з роками роль коледжу дедалі більше зосереджувалася на підготовці пасторів, а отже, компетенції моєї матері знову звузилися. Вона деякий час працювала секретаркою мого батька. Як дружині пастора їй не дозволяли викладати в державних навчальних закладах, оскільки в жодному осередку освіти в НДР не допускали жодні церковні впливи. НДР визначала себе як державу атеїстичну.

Хоча ролі наших мамі й тата в сімейному житті розділилися за класичною схемою, мама любила уявляти, як би все було, якби вона вчителювала в школі. Натомість мені здавалося, вона б тоді просто мала подвійне навантаження — і викладацьку роботу, і домашнє господарство. Я в дитинстві не бачила для себе жодної переваги в материному становищі: оскільки за законами НДР вона офіційно не вважалася працевлаштованою, нам з братом і сестрою не належало відвідувати дитячий садок, а пізніше ми не отримували шкільні обіди. Мені це аж ніяк не подобалося. Тільки на останньому році шкільного навчання я нарешті отримала бажане право. Бажання це визначалося не так якістю їжі, як привабливістю того, у чому тобі тривалий